

Теоретико-методичні аспекти реалізації регіональної екологічної політики

Шумська Г.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування
та регіональної економіки
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Автором здійснено науково-теоретичне обґрунтування пріоритетних напрямів реалізації сучасної екологічної політики на мезорівні. Вдосконалено методичний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону, який на відміну від наявних ґрунтується на використанні кластерної моделі регіонального розвитку.

Ключові слова: регіон, регіональна екологічна політика, екологічна безпека регіону, кластерна модель регіонального розвитку, екологічна інфраструктура.

Шумская А.Н. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Автором осуществлено научно-теоретическое обоснование приоритетных направлений реализации современной экологической политики на мезоуровне. Усовершенствован методический подход к обеспечению экологической безопасности региона, который в отличие от существующих основан на использовании кластерной модели регионального развития.

Ключевые слова: регион, региональная экологическая политика, экологическая безопасность региона, кластерная модель регионального развития, экологическая инфраструктура.

Shumskaya A.N. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE REGIONAL ENVIRONMENTAL POLICY IMPLEMENTATION

The author has carried out a scientific and theoretical rationale of priority directions for the implementation of modern environmental policy at the meso level. In the work, the methodological approach to ensuring ecological safety of the regulator was improved, which, unlike existing approaches, is based on the use of a classical model of regional development.

Keywords: region, regional ecological policy, ecological security of the region, cluster model of regional development, ecological infrastructure.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом останніх десятиліть в Україні та її регіонах продовжується загострення та поглиблення екологічних проблем, забруднення навколишнього середовища та природних ресурсів. У країні практично не проводиться єдина послідовна державна екологічна політика, не запроваджуються принципи раціонального використання природних ресурсів (об'єктів) і мінімізації негативного впливу на екологічні об'єкти під час здійснення антропогенної діяльності на регіональному рівні. Отже, особливого значення на макро- та мезорівнях набуває питання своєчасного виявлення та моніторингу екологічних проблем, а також визначення шляхів їх запобігання та подолання, що є основною ефективною реалізацією регіональної екологічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні вчені багатьох країн приділяють особливу увагу актуальним проблемам еко-

логізації регіонального розвитку як на теоретичному, так і на практичному рівні. Економіко-екологічні засади розвитку регіонів і становлення ринкових економічних інструментів екологічного управління розглянуто провідними вітчизняними фахівцями у сфері економіки природокористування, такими як Б. Буркинський, Т. Галушкіна, В. Кравців, С. Харичков, В. Шевчук, А. Яцков [1–6] та ін. Питання вирішення проблеми регулювання розвитку регіону привертає увагу вітчизняних науковців: О. Алімова, В. Антонюк, О. Амоші, Н. Гавкалової, М. Кизима, М. Хвесика [7–9] та ін. Проте окремі питання вимагають детальнішого опрацювання, зокрема майже не досліджено особливості переходу з галузевого підходу до управління економікою на кластерний, не сформульовано основні підходи до формування ефективної екологічної політики на макро- та мезорівні управління, а також не розроблено програму забезпечення екологіч-

ної безпеки та напрями державної підтримки процесів екологізації соціального й економічного розвитку регіону. Це обґрунтовує мету наукового дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування пріоритетних напрямів реалізації сучасної екологічної політики на мезорівні, а також удосконалення методичного підходу до забезпечення екологічної безпеки регіону як основи його сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна належить до одних із найзабрудненіших й екологічно проблемних країн. За оцінками Індексу якості навколишнього середовища (Environmental Performance Index), які здійснює Йельській університет (США), Україна у 2016 році посідала 44-е місце серед 180-ти країн світу. Рівень навантаження на оточуюче природне середовище в Україні у чотири-п'ять разів перевищує аналогічні показники інших країн [10]. За рівнем раціонального використання й якістю водних ресурсів Україна, за даними ЮНЕСКО, посідала 95-е місце з 122-х країн світу. Стан земельних ресурсів в Україні близький до критичного: на всій території країни спостерігаються процеси деградації земель. Найбільш масштабними процесами деградації є ерозія (близько 57,5% земель) та забруднення (близько 20% території), а щорічні втрати гумусу становлять 0,65 т/га [11].

Першопричини екологічних проблем в Україні визначає Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» № 2818-VI від 21.12.2010 [12]. Серед цих причин слід виділити: успадковану структуру економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов; зношеність основних фондів промислової та транспортної інфраструктури; недосконалу систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів; відсутність чіткого розмежування природоохоронних і господарських функцій; недостатню сформованість інститутів громадянського суспільства; неусвідомлення суспільством пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку [12].

Ґрунтуючись на вищевикладеному, можна зазначити, що подальше зростання економіки

на мезорівні та вихід з еколого-економічної кризи можливі лише за таких умов: усунення диспропорцій у розвитку регіонального господарського комплексу; раціональне використання унікального рекреаційного потенціалу території як складника регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування; реалізація ефективної інноваційної політики регіону, яка базується не на галузевому підході до управління економічним розвитком регіону, а на кластерному підході та на останніх науково-технічних досягненнях. Це забезпечить умови трансформації результатів наукових досліджень у ресурсозберезувальні, наукоємні, мало- або безвідходні технології та конкурентоспроможність товарів та послуг; забезпечення цільового розвитку фінансово-кредитного механізму інвестиційно-інноваційного потенціалу регіону за рахунок переходу до програмно-цільових методів управління, які передбачають визначення конкретних завдань і термінів їх виконання; конкретних об'єктів досліджень і науково-дослідних робіт з обов'язковим урахуванням глобальних процесів світового розвитку (наприклад, розроблення екологічних цільових програм) тощо.

Є беззаперечним той факт, що важливим складником державної екологічної політики є регіональна екологічна політика держави, яка сприятиме вирішенню регіональних екологічних проблем, від чого значною мірою залежить соціально-економічна стабільність країни у цілому.

Регіональна екологічна політика держави є однією з неодмінних умов збереження безпеки, забезпечення соціально-економічної та геополітичної стабільності та реалізації регіональної моделі розвитку. У сучасних умовах розвитку економіки у сфері забезпечення екологічної безпеки серед основних напрямів регіональної політики слід розглядати [8]: екологічно обґрунтоване розміщення продуктивних сил; екологічно безпечний розвиток промисловості, сільського господарства, енергетики, транспорту та комунального господарства; раціональне використання природних ресурсів; попередження виникнення в екологічно несприятливих регіонах України розбіжностей між розвитком продуктивних сил і збереженням екологічної рівноваги; попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій; забезпечення природного розвитку екосистем, збереження та відновлення унікальних природних комплексів під час вирішення територіальних проблем; удосконалення процесу управління

у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування.

Сформована регіональна екологічна політика повинна реалізовуватися відповідно до програми забезпечення екологічної безпеки, основними цілями якої є: розроблення та реалізація заходів щодо стабілізації та поліпшення стану навколишнього природного середовища; раціональне використання та відновлення природних ресурсів шляхом ресурсозберезувальних технологій; мобілізація матеріальних і фінансових ресурсів; координація дій органів влади та господарюючих суб'єктів [8].

Для досягнення цієї мети доцільно: поліпшити екологічні параметри системи життєзабезпечення регіону; довести показники конкурентоспроможності продукції регіону до світового рівня за рахунок упровадження нових наукоємних, ресурсозберезувальних технологій із використанням кластерного підходу до створення стабільного екологічно безпечного регіонального господарського комплексу, який зможе ефективно функціонувати та розвиватися в нових економічних умовах. Саме ці нові принципи та підходи повинні стати основою формування ефективної інноваційної політики регіону, а першочерговими завданнями має бути чіткий вибір моделі переходу до нової системи еколого-економічних координат не лише на державному рівні, а й на рівні окремих регіонів. Цього можна досягти через розроблення та впровадження регіональної екологічної політики з визначенням пріоритетів, завдань і цільових орієнтирів її розвитку як передумови для подальших управлінських зрушень. Нагальними державними завданнями мають стати вдосконалення та трансформація чинного законодавства відповідно до сучасних викликів. Цей процес має відбуватися на принципах та критеріях «зеленої» економіки.

Українське законодавство має значну кількість законів і адміністративно-правових актів, які регулюють відносини у сфері охорони навколишнього середовища [12–14 та ін.]. Проте недосконалість механізмів їх реалізації вимагає вдосконалення методичного підходу, який можна використовувати в процесі формування та реалізації регіональної екологічної політики. Необхідна також програма щодо забезпечення екологічної безпеки на різних рівнях управління на основі комплексного використання механізмів централізованого планування, стимуляційного регулювання та ринкового саморегулювання. Крім того, попри

значущість і пріоритетність вищого рівня реалізації регіональної екологічної політики необхідно змістити акценти у прийнятті та реалізації управлінських рішень із вищого рівня системи управління (державного) на його низові елементи – регіони. Це не означає, що уряд і його структури знімуть із себе відповідальність за стан і збереження природного середовища, але їхня роль переорієнтується на розроблення законодавчих, адміністративних і виконавчих механізмів і регуляторів екологічного управління, які відповідатимуть загальнонаціональним інтересам і тим процесам, які відбуваються у світі. Водночас робота з реалізації конкретних заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки з урахуванням специфіки регіону повинна перейти до компетенції місцевих управлінських структур, які мають діяти в рамках національних регуляторів, що задаються з вищого рівня. Проводячи дослідження зі встановлення взаємозв'язків між соціально-економічним розвитком та якістю навколишнього природного середовища (екологічним складником) регіону, доцільно розробляти схему їх взаємодії на основі кластерного підходу до регулювання процесів територіального розвитку.

Отже, на сучасному етапі розвитку нашої держави та її регіонів необхідно перейти від галузевого підходу до управління економікою до кластерного, щоб розглядати комплексно всі процеси, які впливають на збільшення доданої вартості в галузі. Такий спосіб дає змогу охопити більш глибокі економічні взаємозв'язки і, виділивши слабкі та сильні ланцюги в кластері, цілеспрямовано впливати на них, щоб поліпшити ситуацію у цілому. У зв'язку із цим для забезпечення екологізації на державному та регіональному рівнях є доцільним застосування підходу, що заснований на кластерній моделі. Ця модель припускає активне впровадження у вітчизняну практику процесів екологізації економіки як на державному, так і на регіональному рівнях управління.

У широкому розумінні екологізація державного та регіонального розвитку – це законодавчий процес подальшого вдосконалення економічних відносин і досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, заснований на екологічно орієнтованій інноваційній політиці держави та регіонів для забезпечення екологічної безпеки держави та її територій [15].

Якщо розглядати основні переваги застосування кластерного підходу до регулювання процесів територіального розвитку під час

реалізації регіональної екологічної політики, то можна навести такі переваги. Для держави такими перевагами є: збільшення кількості платників податків і бази, що оподатковується; створення дієвого інструменту для взаємодії з бізнесом; створення основи для диверсифікації економічного розвитку регіону. Для бізнес-структур, від ефективності діяльності яких залежить подальший сталий розвиток регіону, перевагами застосування кластерів є: поліпшення кадрової інфраструктури й інфраструктури для досліджень; зменшення витрат, створення можливостей для успішного виходу на міжнародні ринки.

Слід зазначити, що подальший регіональний соціо-еколого-економічний розвиток на основі стимулювання кластерів передбачає ініціативу та спільні зусилля бізнесу, адміністрацій регіону та фіскальних органів. Ролі, які повинні відігравати адміністрації та бізнес у розвитку галузевих кластерів, різні, але взаємодоповнюючі. Роль адміністрації може полягати у підтримці й ініціюванні процесів активності кластерів. На бізнес, як правило, значно

впливає діяльність адміністрації, тому особливо важлива її участь у кластерних нарадах і прийнятті рішень, що стосуються розвитку кластерів. Адміністрація має високоефективний спосіб стимулювання кластерів, зокрема на основі реалізації цільових програм, які можуть істотно вплинути на розвиток кластерів. Окрім того, адміністрація може провести активну роботу з побудови взаємодії між різними суб'єктами розвитку кластера, а також займатися врегулюванням проблем кластера на інших рівнях влади. Роль держави полягає у формуванні комфортного середовища для кластеру щодо його взаємодії з фіскальними органами.

Грунтуючись на вищезазначеному та беручи до уваги наукові розробки провідних учених [6; 8; 15 та ін.], удосконалено методичний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону (рис. 1). Він заснований на впорядкованій послідовності етапів науково-практичних досліджень, які спрямовані на визначення достовірних і обґрунтованих критеріїв екологічної безпеки та виявлення ефек-

Рис. 1. Методичний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону

тивних заходів щодо поліпшення екологічної ситуації регіону.

Удосконалений методичний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону поданий у вигляді двох блоків: оцінювання екологічної безпеки регіону (етапи 1–5-й) та управління екологічною безпекою регіону (етапи 6–8-й). Блок «Оцінювання екологічної безпеки регіону» складається з визначення кількісних показників і критеріїв екологічної безпеки; оцінювання несприятливих подій; визначення структури, системи й кількісного оцінювання екологічної безпеки регіону. Блок «Управління екологічною безпекою регіону» ґрунтується на оцінюванні методів і механізмів забезпечення екологічної безпеки регіону, впровадженні зазначеної системи в практику

управління екологічною ситуацією регіону та контролі над результатом упровадження усієї системи.

Є беззаперечним той факт, що процес екологізації розвитку регіону неможливий без ефективної державної підтримки, тому її доцільно формувати на основі правового, економічного, інформаційного й інституціонального напрямів (табл. 1) [8].

Слід зазначити, що для здійснення кількісного оцінювання екологічної безпеки на мезорівні слід використовувати еколого-економічні вартісні показники, серед яких доцільніше брати за основу збитки від забруднення навколишнього середовища, розраховані емпіричним шляхом на базі питомих показників. Також необхідно враховувати сумарні

Таблиця 1

Напрями державної підтримки екологізації регіону

Напрями державної підтримки екологізації регіону	Основні заходи
Правовий напрям	Розроблення законодавчих актів, що забезпечують ефективний розвиток процесів екологізації виробництва в регіоні; вдосконалення законодавчої бази у цій сфері (усунення дублювання, суперечливості окремих нормативно-правових актів); удосконалення наявної системи нормування й її адаптація до міжнародних норм; розроблення та законодавче затвердження критеріїв екологічно чистої продукції, включаючи технологію її виробництва, а також державних стандартів на екологічно чисту продукцію
Економічний напрям	Створення системи пільг і стимулів для господарюючих суб'єктів з урахуванням накопиченого міжнародного, національного та регіонального досвіду; вдосконалення структури перерозподілу природоохоронних коштів, що відраховуються, і розроблення практичного механізму повернення цих коштів підприємствам; розроблення цільових програм довгострокового кредитування природоохоронної діяльності; першочергове включення підприємств, що отримали сертифікат ISO 14001, у цільові інвестиційні програми; розвиток системи бюджетного фінансування для реалізації суспільно значущих еко-проектів; удосконалення банківської системи кредитування природоохоронних потреб і забезпечення екологічної безпеки; підвищення цін на екологічно чисту продукцію з урахуванням технології виробництва і, відповідно, зниження цін на екологічно брудну продукцію
Інформаційний напрям	Розвиток і вдосконалення системи екоосвіти та створення умов для ековиховання населення; формування сучасної методологічної бази та забезпечення її поширення; забезпечення «прозорості» перерозподілу природоохоронних коштів між різними державними рівнями; поширення досвіду екологізації шляхом організації та проведення науково-практичних конференцій, семінарів тощо; створення інформаційного банку даних про організації, сертифіковані відповідно до стандарту серії ISO 14000, результати сертифікації, аудиту, експертного оцінювання тощо, забезпечення доступу до отримання такої інформації зацікавлених осіб
Інституціональний напрям	Створення національної системи добровільної екологічної сертифікації й акредитації організацій, яка буде визнана міжнародним співтовариством; удосконалення системи державного моніторингу екологічних проектів регіону; створення умов для формування різних консалтингових структур, інжинірингових, тренінгових компаній у екосфері тощо; створення умов для формування екоринків і розвитку екоіндустрії на регіональному рівні; розвиток системи добровільного екологічного аудиту та ін.

екологічні платежі промислових підприємств регіону. Якщо розрахувати кожний із вищезазначених показників на душу населення або на одиницю площі регіону, то можна отримати відповідні вартісні характеристики екологічного навантаження на основні реципієнтів техногенного впливу [8].

Система критеріїв оцінювання екологічної безпеки регіону повинна бути орієнтована на аналіз екологічної небезпеки окремих промислових об'єктів. Комплекс характеристик і показників екологічної безпеки промислового підприємства повинен забезпечувати можливість: оцінювання рівня безпеки підприємств регіону в умовах нормальної експлуатації (мають бути охоплені основні аспекти – екологічний, соціальний та економічний); прогнозу рівня безпеки у разі модернізації підприємств регіону або зміни їх структури; оцінювання споживання ресурсів підприємств регіону; оцінювання ймовірності аварій та рівень небезпеки в аварійних умовах.

Слід зауважити, що для практичної реалізації цієї системи критеріїв її слід ґрунтувати на нормативно-правовій та інформаційній базі. Це пов'язано з тим, що через брак або відсутність вихідної інформації практичні розрахунки запропонованих показників будуть надзвичайно складні або неможливі.

Оскільки обов'язковим елементом визначення стану екологічної безпеки регіону є оцінювання отриманих ефектів від реалізації екологічної програми, доцільно виділити індикатори щодо проведення такого оцінювання, це: динаміка захворюваності населення регіону, пов'язана з несприятливою екологічною ситуацією; динаміка показників очікуваної тривалості життя населення регіону; індекс забруднення атмосфери; індекс забруднення поверхневих водоймищ; динаміка показника питомої водоемності продукції, яка випускається у регіоні; динаміка показника добового водоспоживання на душу населення регіону; площа зелених насаджень на душу населення регіону; кількість забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферу, на душу населення регіону; обсяг фінансових коштів, що витрачаються на рік на природоохоронні цілі, на душу населення регіону та ін. [8].

Слід зазначити, що існують допоміжні індикатори для проведення оцінювання реалізації екологічної програми у регіоні, зокрема: динаміка демографічних показників; інвестиційна привабливість регіону з урахуванням екологічних ризиків; задоволеність життям; якість трудових ресурсів; економічна активність

населення; показники регіонального соціально-економічного потенціалу.

Реалізація екологічної програми в регіоні, яка ґрунтується на вищезазначених індикаторах, дасть змогу отримати низку ефектів, забезпечуючи у цілому високу якість навколишнього середовища регіону: соціальний (зниження рівня захворюваності населення регіону; підвищення задоволеності життям і, як наслідок, поліпшення якості життя населення регіону); екологічний (зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; зниження скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти тощо); економічний (зниження інвестиційного ризику регіону і, як наслідок, підвищення його інвестиційної привабливості; зниження штрафних платежів підприємствами тощо).

Слід зазначити, що для забезпечення реалізації повноцінної екологічної політики в регіоні необхідно створити умови для економічної мотивації в екологічній сфері господарювання. Так, економічна мотивація може бути виражена через таку систему податкових стимулів, реалізованих як на державному, так і на регіональному рівнях управління: застосування системи спеціальних податкових режимів для суб'єктів господарювання, які впроваджують у практику екологічно орієнтовані інвестиції; пряме стимулювання за допомогою надання субсидій; непряме стимулювання через введення системи квот на користування природними ресурсами; непряме стимулювання за допомогою державного фінансування інвестиційних процесів зі створення ринкової інфраструктури екологічної орієнтації та ін.

Отже, процес реалізації регіональної екологічної політики повинен бути орієнтований на: реорганізацію органів управління охороною навколишнього природного середовища та подальшу інтеграцію функцій екологічного управління в єдину функціональну систему; створення екологічної інфраструктури, що сприятиме залученню бізнес-структур, у тому числі кластерних, до вирішення екологічних завдань; розширення прав і можливостей регіональних органів у сфері управління охороною навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів; зміщення акценту в здійсненні державного контролю над дотриманням екологічного законодавства в напрямі поступової переорієнтації на економічні важелі стимулювання природоохоронної діяльності на мезорівні; посилення контролю над дотриманням вимог природоохоронного законодавства.

У зв'язку із цим пріоритетними завданнями регіональних органів влади у сфері екологізації соціально-економічного розвитку регіону є такі: ідентифікація проблем регіонів, ранжування їх за ступенем небезпеки з урахуванням специфіки й особливостей регіонального розвитку; створення та налагодження системи інвестиційних заходів, спрямованих на вирішення цих проблем; диверсифікованість можливих джерел фінансування екологічної сфери регіону; створення екологічної інфраструктури, що сприяє залученню бізнес-структур, зокрема кластерних, до вирішення екологічних завдань; контроль над фінансуванням і реалізацією екологічно орієнтованих регіональних інвестиційних програм; стимулювання науково-дослідних робіт, спрямованих на розроблення теоретико-методологічної та методичної бази з поглибленням наявних, а також розроблення нових організаційно-економічних механізмів екологічного управління як на регіональному рівні, так і на рівні конкретного суб'єкта господарювання.

Висновки з цього дослідження. У дослідженні здійснено науково-теоретичне обґрунтування пріоритетних напрямів реалізації екологічної політики на мезорівні. Виявлено, що ефективна реалізація сучасної регіональної екологічної політики можлива за умови застосування кластерного підходу до забезпечення екологічної безпеки регіону. Для держави основними перевагами застосування

кластерного підходу до регулювання процесів територіального розвитку під час реалізації регіональної екологічної політики є такі: збільшення кількості платників податків і бази оподаткування; створення дієвого інструменту для взаємодії з бізнесом; створення основи для диверсифікації економічного розвитку регіону. Для бізнес-структур, від ефективності діяльності яких залежить подальший сталий розвиток регіону, перевагами застосування кластерів є: поліпшення кадрової інфраструктури й інфраструктури для наукових досліджень; мінімізація витрат, створення можливостей для успішного виходу на зовнішні ринки. У роботі вдосконалено методичний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону на основі оцінки й управління екологічною безпекою регіону. На відміну від наявних цей методичний підхід ґрунтується на використанні кластерної моделі регіонального розвитку, яка передбачає, що поряд із державними та регіональними органами влади до вирішення екологічних завдань на мезорівні повинні долучатися як суб'єкти бізнесу, так і представники громадськості. Використання зазначеного підходу може стати підґрунтям для розроблення заходів щодо управління регіональним соціо-еколого-економічним розвитком, складання стратегічних планів і програм розвитку територій для досягнення стабільності функціонування регіональних господарських систем країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буркинський Б.В. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні : [монографія] / Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов. – Одеса ; Саки : НАН України, Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослід. ; Фенікс, 2011. – 324 с.
2. Екологізація розвитку рекреаційних зон прибережної смуги / За наук. ред. Т.П. Галушкіної ; НАН України, Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослід. – Одеса : Фенікс, 2015. – 308 с.
3. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації: аналітична доповідь / В.С. Кравців. – Львів : НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2016. – 106 с.
4. Екологічна інфраструктура природокористування / Наук. ред. д. е. н., проф. С.К. Харічкова. – Одеса : НАН України, Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослід., 2010. – 115 с.
5. Шевчук В.Я. Екологічне управління : [монографія] / В.Я. Шевчук [та ін.]. – Київ : Либідь, 2004. – 432 с.
6. Яцков А.В. Екологізація регіональної політики на засадах «зеленої» економіки / А.В. Яцков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ep3.niwm.edu.ua/970/>.
7. Сталий розвиток промислового розвитку регіону: соціальні аспекти : [монографія] / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк [та ін.]. – Донецьк : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2012. – 534 с.
8. Забезпечення регіонального розвитку екологічного суспільства засобом створення системного базису синтезованого капіталу : [монографія] / Н.Л. Гавкалова, Г.М. Шумська, Т.А. Власенко [та ін.]; за заг. ред. д. е. н., проф. Н.Л. Гавкалової. – Харків : ХНЕУ, 2015. – 304 с.
9. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / За заг. ред. Е.М. Лібанової [та ін.]. – Київ : ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
10. Звіт про розрахунок Індексу екологічної ефективності у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Fill_Report_opt.pdf.

11. Цілі сталого розвитку: Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ip.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.
12. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
13. Конституція України № 11-рп/2010 від 06.04.2010 // Вісник Конституційного суду України. – 2010. – № 3. – 44 с.
14. Про охорону навколишнього природного середовища» : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
15. Приходько В. Організаційно-економічні інструменти екологізації регіонального розвитку / В. Приходько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2016/Pryhodko.pdf>.